

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

7 ЖИЛД, 5 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ТОМ 7, НОМЕР 5

LOOK TO THE PAST
VOLUME 7, ISSUE 5

ТОШКЕНТ-2024

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Аминова Азиза Марковна
тарих фанлари доктори, доцент,
Навоий давлат педагогика институти

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент ирригация ва кишлоқ
хужалиғини механизациялаш
муҳандислари институти
Миллий тадқиқот университети

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайдон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжасва Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариши давлат университети

Махкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозогистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозогистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозогистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

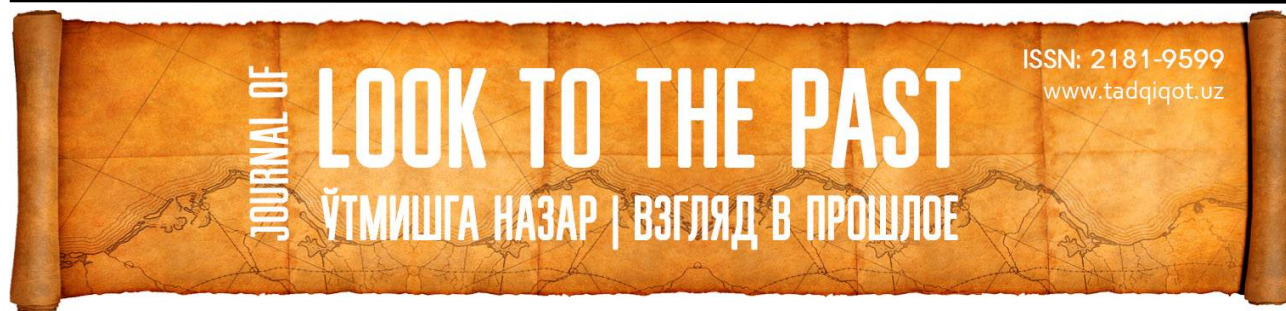
Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Худайкулов Тулқин Дўстбобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз далам педагогика институти

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

1. Шоҳистахон Улжаева ТЕМУРИЙЛАР САЛТАНАТИДА ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ ТАРИХИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР.....	4
2. Олтиной Масалиева БУХОРО ХОНЛИГИДА ДЕВОН ТИЗИМИ.....	12
3. Bahodir Isakov O‘ZBEKISTONDAGI QOZOQ XALQI TARIXIGA NAZAR.....	17
4. Умурзок Алибеков, Исмоилжон Райимжонов, Азиза Умарова УСТРУШОНАНИНГ ТАБИЙ РЕСРУСЛАРИ ВА ХУНАРМАНДЧИЛИК ТАРАҚҚИЁТИ ХУСУСИДА.....	23
5. Умурзок Алибеков, Исмоилжон Райимжонов, Азиза Умарова ТУРКИСТОН, МОЛОГУЗАР ТОҒ ТИЗИМЛАРИ ВА МИРЗАЧЎЛДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ХУСУСИДА.....	31
6. Рўзибек Бабаев УСТРУШОНАНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲОЛАТИ БЎЙИЧА ЁНДАШУВЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.....	36
7. Одил Зарипов БУХОРО АМИРЛИГИДА ПУЛ-МОЛИЯ СИЁСАТИ (1757 – 1868).....	46
8. Dilobar Nazarova O‘ZBEKISTON-CHEXIYA XALQARO ARXEOLOGIK EKSPEDITSIYASINING SHIMOLIY VAQTRIYA (SURXONDARYO) BRONZA DAVRI YODGORLIKLARINING O‘RGANISHDAGI O‘RNI.....	58
9. Саидхон Саидолимов, Козимхон Саъдуллаев АБАДИЯТ ТЕПАЛИГИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНЛИК БАҲОДИРЛАРИ.....	64
10. Ибрагимжан Ташматов ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК.....	71
11. Феруза Хайитова ЗИЁРАТ, ЗИЁРАТГОҲ ВА ҚАДАМЖОЙЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ҚАРАШЛАРНИНГ МАҲАЛЛИЙ ҲУДУДИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ (ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ).....	79
12. Бахтиёр Юлдашев ТОШКЕНТ – ОРЕНБУРГ ТЕМИР ЙЎЛ ҚУРИЛИШИГА ТАЪСИР КЎРСАТГАН ОМИЛЛАР.....	86

JOURNAL OF

LOOK TO THE PAST

ISSN: 2181-9599

www.tadqiqot.uz

ЎТМИШГА НАЗАР | ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

Шохистахон Мамажоновна Улжаева,

тарих фанлари доктори, профессор

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институтини, Миллий тадқиқот университети**ТЕМУРИЙЛАР САЛТАНАТИДА ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ ТАРИХИГА ОИД
БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР**

For citation: Shohistahon M. Uljaeva. SOME REFLECTIONS ON THE HISTORY OF THE STATE AND LAW IN THE EMPIRE OF THE TEMURIIDS. Look to the past. 2024, vol. 7, issue 5, pp.

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.000000000>**АННОТАЦИЯ**

Мақолада Амир Темур салтанатидаги давлат ва ҳуқуқ масалалари таҳлил қилинган. Унда қозиликлар, асослар, додхоҳ, ясоқий, сарбоз, посбон ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мансаблар ва ташкилотлар таҳлил қилинган.

Амир Темур давлатида қозиликлар - шариат, фуқаролик, ҳарбий қозиликларига бўлинган. Тошу тарозилар, ахлоқий гуноҳлар учун жазони ижро этувчи кишилар ихтисоб аҳли деб юритилган, уларга муҳтасиб бошчилик қилган.

Мақолада Амир Темурнинг бу соҳага берган эътибори, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотларнинг давлатчиликдаги ўрни таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Амир Темур, ҳуқуқ, давлатчилик, мансаб, унвон, жиноят, жазо.

Шохистахон Мамажоновна Ульжаева,доктор исторических наук, профессор- Ташкентского института инженеров ирригации
и механизации сельского хозяйства Национального исследовательского университета**НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИЙ ОБ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА В
ИМПЕРИИ ТЕМУРИДОВ****АННОТАЦИЯ**

В статье анализируются вопросы государства и права в период правления Амира Темура. Анализируются позиции и организации судей, асов, додхоха, ясоки, солдат, охранников и других правоохранительных организаций.

В государстве Амира Темура судьи делились на шариатских, гражданских и военных судей. Каменные весы, люди, осуществляющие наказания за моральные грехи, назывались людьми ихтисаба, а возглавлял их мухтасиб.

В статье анализируется внимание Амира Темура к этой сфере, роль правоохранительных организаций в государственности.

Ключевые слова: Амир Темур, закон, государственность, карьера, титул, преступление, наказание.

Shohistahon M. Uljaeva,
Doctor of Historical Sciences, Professor
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization
Engineers of the National Research University

SOME REFLECTIONS ON THE HISTORY OF THE STATE AND LAW IN THE EMPIRE OF THE TEMURIIDS

ABSTRACT

The article analyzes the issues of state and law in the reign of Amir Temur.

It analyzes the positions and organizations of judges, asas, dodkhoh, yasoqi, soldier, guard and other law enforcement agencies.

In the state of Amir Temur, judges were divided into sharia, civil, and military judges. People who carry out punishments for moral sins, scales, and scales were called people of ikhtisab, and they were headed by mukhtasib.

The article analyzes Amir Temur's attention to this field, the role of law enforcement organizations in statehood.

Index Terms: Amir Temur, law, statehood, career, title, crime, punishment.

1. Долзарблиги:

Ушбу мавзуни атрофлича ўрганиш иккинчи Ренессанс тамойилларини ҳаётга тадбиқ этишда асос бўлиб хизмат қилган давлат ва ҳуқуқ тарихини тўлароқ англаб етишимизда асос бўлиб хизмат қилади.

Зеро Амир Темур ўз даврида ихчам, натижадор ва самарали давлат бошқарув асосларини яратган бўлиб, улар сирасига ҳуқуқ соҳаси ҳам киради.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Тадқиқот жараёнида мавзуга оид маълумотларни ўрганишда мантиқий фикрлаш, илмий мушоҳада, тизимли ёндашув усуллари билан фойдаланилган.

Амир Темур ва Темурийлар салтанатидаги давлат ва ҳуқуқ мутаносиблиги тарихи қисман таҳлил қилинган. Хорижлик олимлардан Л. Керен[1], Б. Манц[2] каби олимлар ҳам Амир Темур ва Темурийлар давридаги давлат ва ҳуқуқ масаласига тўхталиб ўтган.

Ўзбекистонда ҳам ушбу масалага Б. Аҳмедов[3] Азамат Зиё[4], Х. Маматов[5], Ш. Ўлжаева[6] ва бошқалар ҳам қисман тўхталиб ўтганлар.

Мавзу бугунга қадар атрофлича ёритилмаган ва соҳа тарихини ўрганиш бугунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

3. Тадқиқот натижалари:

Азамат Зиё “Ҳарбий суд (лашкар қозиси) эса алоҳида равишда фаолият кўрсатган. Шариат тартиблари билан эса ислом қозиси шуғулланган»[7], деган фикрларни илгари сурган.

Б. Аҳмедов фикрига асосан, дунёвий масалалар билан шуғулланувчи қозилар "аҳдос қозиси" деб номланган. Шариат ишлари билан шуғулланувчи қозилар "шариат қозиси", сипоҳийлар ўртасидаги келишмовчилик ва тортишувларни ҳал этувчи қози "қози аскар" деб айтган[8].

Бу қозиликларнинг ҳар бирига аниқ ва алоҳида вазифалар изчил белгилаб берилган.

Амир Темур салтанати ҳуқуқ-тартиботини ўрганар эканмиз, бу соҳада кўплаб мансабдорлар фаолият юритганлиги, уларнинг ҳар қайсиси ўзининг аниқ вазифаларига эга бўлганлиги ҳақида маълумотларга эга бўламиз. Шулардан бири асослардир[9]. Улар тунда фуқароларнинг тинчлик-хотиржамлигини сақлашга масъул бўлганлар.

Ҳар бир шаҳарда раият ва зироатни кўриқловчи қурчилар ҳам тайинланган[10].

Фуқаролардан тушган арз-додларни қабул қиладиган ва маъмуриятга етказадиган мансабдор додхоҳ [11] деб аталган.

Солиқ йиғувчи, ясони амалга оширувчи мансабдор ясоқий бўлиб, улар сарбоз[12] деб ҳам аталган. Солиқ йиғиш ишлари улардан тадбиркорлик ва адолат билан иш тутиш, халқ ва давлат манфаатларини уйғунлаштиришни талаб этган.

"Полиция" маҳкамаси ясағлиқ[13] деб аталган. Улар давлат ичидаги тартиб-интизомни сақлашга масъул, жамоат тартибини бузган кишиларни текшириш, сўроқ қилиш ва жазолаш ваколатларига эга бўлганлар.

Тунги соқчилар пос (ёки посбон)[14] деб аталган. Улар тунда фуқароларнинг тинчини сақлашга масъул бўлишган. Биз юқорида асаслар, ясағлиқ ва бошқа мансаблар ҳақида маълумот бергандик. Бу маълумотлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар турли-туман бўлганини ва уларнинг маълум вазифаси мавжудлигини кўрсатади.

Асаслар эса кеча қоровуллари, қидирув ишлари бошлиқлари бўлиб, ўз ходимлари – посбонлар билан маълум ҳудудларга бўлиниб, фуқароларнинг тинчлигини таъминлаш ва жиноят ишларини очишда муҳим ўрин тутганлар.

Шариат асосида ижтимоий таркибни назорат қилиш ва маънавий хатоларнинг олдини олишга мўлжалланган таркиб муҳтасиблар деб аталган. Улар бозорлардаги тош-у тарозилардан уриш ҳамда бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олганлар ва ўз вазифаларидан келиб чиқиб жазо тайинлаганлар.

Ички ишлар органлари мансабдорлари ясағлиқ деб аталган ва улар давлат ва жамиятнинг тинчлигини сақлашга масъул бўлиб, жиноятларни очишда муҳим аҳамият касб этган.

Ҳуқуқни муҳофаза этувчи таркиблардан бири шихналар деб аталган ва улар ҳарбий маъмурлар бўлиб, шаҳарлардаги тинчликни сақлашга масъул бўлганлар.

Амир Темур даврида кўрчи деб аталган мансабдорлар давлатнинг қурол-яроғларини авайлаб-асраганлар, уларнинг қаерга ва нима учун ишлатилаётганлигини назорат қилганлар ва подшоҳ саройини кўриқлаганлар. Юқоридаги далилларга таяниб, Амир Темур даврида ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар ихтисослашган, деган хулосага келиш мумкин. Улар кундузги, тунги ҳамда фуқаролик, шаръий ва ҳарбий бўлинмаларга ажратилган. Шунингдек, ҳар бир ҳуқуқни муҳофаза этувчи органларнинг фаолиятлари тезлик билан салтанат марказига етказилган. Давлат сири билан боғлиқ масалалар махфий кенгашларда, бошқа масалалар саройнинг очиқ кенгашларида кўриб чиқилган ҳамда юзага келган ҳуқуқбузарликларга нисбатан чора-тадбирлар қўлланилган.

«Тузуқлар»да маъмурий тизим борасида ҳам жуда кўп қоидалар учрайди. Жумладан, Соҳибқирон ҳокимлар ҳар кимнинг тухмат гапларига кириб, аҳолига жарима солишларини таъқиқлайди.

“Агар оддий жангчилар ўз ҳаддидан ошиб, зулм-у ситамга қўл урсалар, уни мазлум қўлига берсинлар, токи адолат қарор топсин. Оксоқол бошлиқлар агар майда раиятга зулм этар бўлсалар, қудрат ва йўриғига қараб жарима олсинлар.

Ҳоким ва доруға агар раиятни хароб этгудай бўлсалар, уларни ҳам хароб этсинлар[15].

Амир Темур даври суд-ҳуқуқ тизими қатъий қонунийлик ва адолат тамойилига асосланган.

Шарафиддин Али Яздий салтанатда бирор кимсага зўравонлик қилинмагани, ҳатто ёлғиз ўтаётган ёш болаларнинг молига ҳам биров кўз олайтира олмайдиган даражада адолат ва қонун устуворлигига эришганлигини алоҳида таъкидлаб, унинг бош сабаби жиноятга бериладиган жазонинг муқаррарлигидан деб билмоқ керак, деб ёзади.

Унингча, агар Соҳибқирон қаттиққўл сиёсат юритмаса ва бебошларни жазоламаса мамлакатда тартиб ўрнатиб бўлмайди. Демак, зўравонликка қарши давлатнинг куч ишлатмоғи шартдир. Ана шундагина адолат ва қонун устуворлигига эришиш мумкин.

Шу ўринда Яздийнинг яна бир маълумотига мурожаат этмоқчимиз: «Муҳаммад Музаффарнинг авлоди муддати эрдиким, бу вилоятларда подшоҳлик қилур эрдилар ва ҳар

бири бир шаҳарда ҳоким эрдилар. Ва хутба ва сиккани ўз отлариға ўкур эрдилар. Ва ҳар бирига даъво ул эрдиким, «Вилоятлар барча менга тааллуқ бўлғай». Ва бовужуд улким, бир-бирига қариндош эрдилар, доим бир-бирига қасд этиб, душман эрдилар. Ва агар бириким, бировнинг эликига тушса эрди, ани ё ўлдуруб, ё кўр қилур эрдилар; ато ўғул ва ўғул ато билан ўшал тариқ эдилар ва аларнинг жиҳатидин раъоят заҳматда эрди.

Бу маҳалдаким, вилоят Соҳибқирон тасарруфида бўлди, барча вилоятларнинг содот ва қазот ва арбоблари келиб, бу воқеъаларни арз қилди ва дедиларким «Умидимиз сиздан ултурурким, бу вилоятларда йана Оли Музаффарни қўймағайсиз. Ва агар йана буларға бу вилоятларда дахл берсангиз, вилоят бузулур ва фақиру мискин хароб бўлур». Бу жиҳатдин Соҳибқирон динпарвардин душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирма учида (6.03.1393) ҳукм бўлдики, «Оли Музаффарни тутуб беркитсунлар!»[16].

Шу тариқа адолатсизлик қарор топган бу ўлкада ҳам қонун устуворлиги таъминланади.

Соҳибқирон Амир Темур «Тузуқлар»да “Салтанатим мартабасини қонун-қоидалар асосида шундай сақладимки, унинг ишларига аралашишга ҳеч кимсанинг қурби етмасди»[17], деб ўз салтанатида ўрнатилган адолат ва қонун устуворлиги ҳақида алоҳида таъкидлаган.

У қонун устуворлиги ва адолатни тарозининг икки палласидай мувозанатда тутишга интилди. Амир Темур ўз амирлари, амалдорларидан буйруқлар бажарилишида халқни камситмасликни талаб қилди.

Амир Темур давлатида ўғрилик, зўравонлик, шароб ичиш, зино ва бошқа жиноятлар учун энг оғир жазолар тайинланган. Академик олим И. Мўминов ҳам бу ҳақда шундай таъкидлаб ўтган: “Соҳибқирон ёзишмаларидан англанишича, салтанатда вақти-вақти билан сўроқ ва тафтишлар ўтказиб турилган. Ўз амалини суиистеъмол қилиш, порахўрлик, ичкиликбозлик, маиший бузуқлик оғир гуноҳ ҳисобланиб бунга йўл қўйган кишилар қаттиқ жазоланган”[18].

Шубҳали ва нияти бузуқ кишиларнинг айбашлари ҳамда тухматлар билан фуқароларга жазо бериш қозиларга қатъийян ман этилган эди.

Аммо, бирор шахснинг гуноҳи тўртта далил билан исбот қилинса, у кишига қилган айбига қараб жазо берилар ёки жарима солинарди[19].

Жазо беришда шошма-шошарликка йўл қўйилмаслиги, фуқаролар ноҳақ жазога тортилмаслиги шартлиги ҳақида Темур тузуқларида алоҳида таъкидлаб ўтилган: “Салтанат саройининг ишончли ва эътиборли кишилари бўлмиш вазирлар хусусида шундай буйруқ бердим: агар салтанат ишларида улар хиёнат этсалар салтанатни ағдаришга жазм қилган бўлсалар ҳам, уларни ўлдиришга шошилмасинлар. Авваламбор, уларни айбловчи ва хабар етказгучиларнинг кимлигини текшириб кўрсинлар. Қораловчилар даъволарининг рост-ёлғонлиги ва уларнинг тўғри сўзлигини маҳак тоши[20]га уриб синаб кўрсинлар.

Чунки кўп ҳолларда ҳасадчилар ва ғийбатчилар ниятларини амалга ошириш учун ёлғон тўқиб, уни чиндай қилиб кўрсатадилар. Талайгина пастқаш, разил одамлар борки, давлат душманларини яхшилаб, давлат жонфидойларини ҳийлагарлик ва маккорлик билан хароб қиладилар. Макру сотқинлик билан салтанат кўрғонига путур еткизмоқ пайида бўладилар”.

Чунончи, амир Хусайн вазирларимдан бири билан тил бириктириб, унга бойлик ваъда қилган ҳолда, давлатимнинг таянчларидан бўлмиш амир Ики Темур ва амир Жоқуни менга қарши қайрашни буюрган. Унинг шум ниятидан огоҳ бўлдим ва менга улар ҳақида айтилган гапларга қулоқ солмадим[21].

Амир Темур ўзи чиқарган ҳукм, бошқа фармон ва бошқа фармойишларни ўзгартирмас эди. Бу ўша давр одамлари учун олтин қоидага айлантирилганди. У шундай таъкидлаган: “Амр қилдимки, ҳар ҳукм ва ҳар сўзки, ҳар бобда мендан содир бўлса ундан қайтиб, ўзгартирмас эдим.

Агар амирлар ва вазирлардан ҳар киши уни ўзгартирса, сиёсат қилар эдим. Нединким, мендан сўнг подшоҳларнинг ҳукми ва сўзи шу тариқа қатъий бўлсин”[22].

Амир Темур ҳаёти давомида турли-туман инсонларга кўп дуч келган ва жиноятларни ўз вақтида, тезкорлик билан ва адашмасдан очишга ва айбдорларни жазолашга ҳаракат қилган.

“Биринчи ҳақни жойига қарор топтирган ишим шу бўлдики, Ироқ мулкида тайин этган вазирларимдан Азиз отли вазирга ҳасадчи ва ғаразли кишилар бир қатор иғво ва бўҳтон битиб, унинг ҳужжатини менга келтирдилар ва арз этдиларки, Азиз вазир зулм кўрсатиб, раият ва савдогарлардан жабр билан олтин олганмиш. Уни ҳузуримга чақиришга ҳукм этдим, яна кўнглимга шу фикр келдики, маълумот берганларни ҳам чақирсам деб. Улар ҳозир бўлгач, Азизни жазолашга ҳукм этдим, аммо фикру мулоҳаза қилиб кўриб, ариза битувчиларни қайтадан сўроққа тутдим.

Шунда уларнинг тиллари айланмай қолди. Кейинги куни икки тарафни юзма-юз қилдим. Шу билан Азиз вазир ростлик юзасидан улардан ғолиб келиб, ҳақиқат юзага чиқди. Шундан сўнг иғвогарларни жазосини бериб, ноҳақ иш қилмаганимга худога шукур қилдим”, дея таъкидлайди Амир Темур[23].

Бағдодда эканлигида Амир Темур ҳузурига уч оқсоқол одам келиб бир савдогар устидан арз қиладилар. Улардан бири бир савдогарда моли борлиги, аммо у жабр-зулм қилиб молини қайтариб бермаётганини айтди. Икки оқсоқол уларга гувоҳлик берди. Қози уни чақиртириб, ўша икки қария гувоҳликка ўтганларидан кейин молни қайтариб беришга ҳукм қилди. Амир Темур бу ишдан шубҳаланди ва уларни қайта сўроқ қилиб, асл ҳақиқатнинг тагига етади. У оқсоқол иккита гувоҳни тил бириктириб олиб келган экан.

Ҳақ жойига қарор топгач, уч оқсоқол жазоланади ва шариат қозиларига Ироқи Араб аҳлининг гувоҳлигини қабул қилмаслик шарт қўйилади.

Тарихий манбаларда бу каби маълумотлар анча-мунча топилади.

Амир Темур жиноятчиларни тутишда дипломатик йўл ҳам қўллаган. Унинг ҳикоя қилишича, “Яна бир ҳукм чиқарган ишим шу эдики, саррофлардан (пул майдаловчи) бир жамоа келиб, менинг олдимда фарёд урдиларки, бир неча сандиқ жавоҳир ва безалган буюмлар тилла ва кумушни Истанбул Қайсариясига қўйган эдик, уларни ўғри олиб кетибди ва қаёққа кетгани маълум эмас. Шу пайт бир хушқомат кимса эшикдан кириб, бу молларни мен олиб кетгандим, деди. Шунда ноҳақдан тутиб олиб келиб сўроққа тутилаётган одамларни чақиртирдим. Мен бу маҳалла одамларини бўшатишга ҳукм этиб, келган кимсани мол эгасига топширдим. Шу билан мол эгалари қайтиб келиб яна фарёд этдиларки, ўша ўғри бизларни бир қудуқ бошига элтиб, у молларни шу ерга қўйгандим, деди ва белига бир ип боғлаб қудуққа тушиб ғойиб бўлди. Текшириб кўргач маълум бўлдики, тагидан тешиқ қазиган экан. Ўша ерости йўлидан чиқиб бадар кетибди. Мен бу ўғрини мақтаб, бегуноҳларни халос этиб, ўз мардлигини билдирди, дедим. Мен уни олқишлаганимни эшитиб, бехосдан ўзи ҳузуримга келди ва мен уни сийлаб жиловимдаги паҳлавонлар сафидан ўрин бердим. У саррофларнинг молини тўлиғича қайтиб берди. Мен ўрнига мол бердим”[24].

Амир Темурнинг турли жиноятларни очишдаги зақосини англаб, ҳақиқатни очиш, адолатни қарор топтириш қозилардан катта билим ва хушёрликни талаб қилганини англаш мумкин.

Салтанатда шариатга боғлиқ бўлмаган жиноятларга «Ясоқ» қонунлари бўйича жазо берилган[25].

Унга мувофиқ, Ўрта аср анъаналарига хос бўлган бармоқ, қўл, бурун, кулоқ кесиш, кўзга мил тортиб кўр қилиш, дарра ва қамчи билан уриш, сазойи қилиш каби жазо турлари қўлланилган.

Хилда Хукхэм “Ясоқ” қонунларига биноан содир этилган жиноятларга қаттиқ жазолар қўллангани, айниқса от ўғирлаган кимса жазодан қутулиш учун яна тўққизта от бериши шарт бўлгани, акс ҳолда у қатл этилгани ҳақида маълумотларни келтирган[26].

«Тузуклар»да «Ўғрилар хусусида буюрдимким, улар қаерда бўлмасин, тутиб олинса, Ясоқ бўйича жазолансин. Кимки бировнинг молини зўрлик билан тортиб олган бўлса, мазлумнинг молини золимдан қайтариб олиб, эгасига топширсинлар»[27].

Амир Темур карвон йўлларидаги хавфсизликни таъминлаш мақсадида турли қонунларни жорий этди. Карвон йўлларида агар кимгадир хужум қилиниб, унинг моли тортиб олинса, ўша ернинг ҳокими мол эгасига йўқотилган молнинг икки баробар миқдорида жарима тўлаган, шу ҳолатни назорат қила олмаганлиги туфайли Амир Темур хазинасига эса беш баробар миқдорда жарима тўлаган[28].

Ўрта аср удумларига асосан салтанатда турли жазо усуллари мавжуд бўлган.

Кўзни кўр қилиш жазоси «кўзга мил тортиш» деб аталган ва бу жазо жуволдизга ўхшаш металлдан ишланган асбоб (мил) орқали амалга оширилган. У қаттиқ қиздирилган ва кўзга суртилган[29].

Оғир жиноят содир этган кишилар дорга осилган ёки боши кесилган.

Тош-у тарозилар, маънавий гуноҳлар учун жазони ижро этувчи кишилар ихтисоб аҳли деб юритилган, уларга мухтасиб бошчилик қилган.

Мухтасиб берадиган жазо қуйидагича бўлган: мухтасибнинг паҳлавон бир навқари мужрим (айбдор)ни опичган, иккинчиси унинг этагини кўтариб иштонини туширган, учинчиси орқасига раис айтган миқдорда дарра урган. Шундан кейин мужрим ўзини йиғиштириб олиб мухтасибга таъзим билан тавба қилиб, кўзини очиб қўйганлиги учун унга миннатдорчилик билдирган. Тавба ва миннатдорчилик муҳим шартлардан бўлиб, адо қилинмаган тақдирда жазони давом эттириш эҳтимоли бўлган[30].

Соҳибқирон Амир Темур давлатида мард, жасур, ишбилармон ва тадбиркор кишилар юқори даражада ҳурмат-эътиборда бўлган, жазо борасида ҳам уларга енгилликлар яратилган. Соҳибқирон айтадики, «Ботир кимсанинг гуноҳи исботлангандан кейин ундан жарима олсалар, сўнг яна дарра билан урмасинлар»[31].

«Тузуклар»да бирор кишининг айби исботланганда унга нисбатан фақат битта жазо чорасини қўллаш, агар жарима солинса, дарра билан урмаслик, дарра билан урилса жарима солмаслик, яъни, «бир жиноятга фақат бир жазо» тамойили мустаҳкамлаб қўйилган[32].

Мансабдорлар томонидан содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларга жазо тайинлаш алоҳида назорат қилинган. Мансабдорлар томонидан содир этилган қилмиш турига – эҳтиётсизлик туфайлими ёки қасддан содир этилганлигига аҳамият берилган ва шунга яраша жазо тайинланган.

Агарда қишлоқ оқсоқоли ва шаҳар улуғлари кичикроқ даражадаги одамга зулм қилсалар, ўша зулмга яраша, ҳар кимнинг шароитига кўра жарима солинган, яъни, фуқароларнинг ижтимоий турмуш тарзи эътибордан четда қолмаган.

Агар доруға ва шаҳар ҳокими халққа жабр-зулм этса, уларни хонавайрон этса, бу қилмишига яраша аёвсиз жазоланган. Бу жазо оддий жаримадан тортиб, ўлим жазосигача бориб етган.

Давлат амалдорларининг қўпоровчилиги, порахўрлиги ва бошқа жиноятлари ҳам энг хавфли жиноятлардан ҳисобланган. Булар бугунги кундаги коррупция ва қўпоровчилик жиноят турига тўғри келади.

Бундай жиноятларни давлатга қарши қаратилган жиноятлар деб ҳисобланган ва уларга қаттиқ жазолар тайинланган. Давлатнинг мажбурлов функцияси уларни таг-томири билан йўқотиш, давлатдаги барқарорликни мувофиқлаштиришга қаратилган эди.

У хирож йиғувчи амалдорларга нисбатан шундай фикрда эди: Хирожни раиятдан калтаклаш ва савалаш йўли билан эмас, балки огоҳлантириш ва кўрқитиш йўли билан ундирсинлар. Қайси ҳоким ҳукмининг таъсири калтаклаш таъсиридан камроқ экан, ундай ҳоким ҳукумат юргизишга яроқсиздир[33].

Амир Темур «Адолат ва инсоф билан тангрининг яратган бандаларини ўзимдан рози этдим. Гуноҳкорга ҳам, беғуноҳга ҳам раҳм-шафқат билан, ҳаққоният юзасидан ҳукм чиқардим. Фуқаро ва қўл остимдагиларга раҳмдиллик қилдим, сипоҳийларга инъомлар улашдим. Золимга қарши мазлум додига етдим», деган эди.

Амир Темур фуқароларни кўрқинч ва умид орасида сақлаган, у буни зарурият деб билган эди. Бу эса, бизнингча, фуқароларнинг жамият ва қонун олдидаги ҳуқуқ ва бурчлари, мажбуриятлари, имкониятлари, чегаралари, уларни ҳимоя қиладиган, жазолайдиган кучли

давлат турганлигини ҳар лаҳза эслатиб турган ва содир этаётган хатти-ҳаракатларидаги масъулият, жавобгарлик ҳиссиётларини уйғотган. Бундан англашиладики, Амир Темур қонунлар ва унинг амалдаги ижросининг таъминланиши давлатнинг қудратли бўлишига хизмат қилади, деб тушунган.

Ўрнатилган қонунларга, аввало, Амир Темурнинг ўзи амал қилар, оила аъзоларидан ҳам шуни талаб этар эди. Агарда кимки қонунларга хилоф иш қилса, оила аъзоси бўлган тақдирда ҳам қаттиқ жазоланган.

Мироншоҳнинг ўғли Халил Султон Мирзо ботир, жасур, масъулиятли ва тадбиркор амирзода бўлиб, келажакда улуғ давлатга у ҳукмдор бўлиб қолиши мумкин эди. Аммо, унинг бир ноқонуний ҳаракати барча режаларини чиппақка чиқарди. Халил Султон Мирзо амир Сайфиддиннинг қанизаги бўлмиш Шодимулк оғога ношаръий уйланиб олганлиги туфайли, оғир жазога буюрилади. Кейинчалик у афв этилди, бироқ унинг адолатли иш юритишига ишонч қолмаган эди. Шу туфайли у ҳокимиятни бошқаришдан маҳрум этилди. Тарихдан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Демак, бундай темир қонунлар, жазо усуллари давлат ва жамият ўртасидаги мутаносибликни таъминлаган.

Молия ишлари бўйича содир этилган жиноятлар шундай жазоланган:

1. Мамлакат хазиначилари бўлмиш молия вазирлари молия ишларида хиёнат қилиб, бойликнинг бир қисмини ўзлаштириб олган бўлсалар, аввало текшириб кўриш талаб этилган;

2. Агар ўзлаштириб олган маблағи ўзига тегишли улуфа миқдорига тенг бўлса, мазкур маблағ унга совға-салом ўрнида берилган;

3. Агар ўзлаштириб олган маблағи маошидан икки баробар ортиқ бўлса, ортигини оладиган маошидан ушлаб қолинган;

4. Агар маошидан уч баробар кўп бўлса, салтанат хазинасига тортиқ сифатида олинган[34].

4. Хулоса:

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Амир Темур адолатсизлик, ҳуқуқбузарлик содир қилганлар учун жазо тайинлашда қонунчилик, адолат ва инсонпарварлик принципига асосланган ҳолда сиёсат юритганки, бу эса жамиятдаги бошқа шахсларни бундай салбий хатти-ҳаракатларини содир этишдан тўхтатишга имкон берган[35].

Юқоридаги фикрлар, далиллар асосида хулоса қилиш мумкинки, Амир Темур даврида содир этилган жазо усулларида адолат қоидаларига қатъий амал қилинган. Уларда қонун устуворлиги, унинг барчага баробарлиги, давлатнинг куч-қудрати, бошқарувчилик маҳорати таъминланган. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи таркибнинг аниқ белгиланган вазифа ва йўналишлари бўлган.

Амир Темур даврида содир этилган жиноятлар ва уларга берилган жазо усуллари обдон ўрганган Ғарб олими Ҳерман Вамбери бу ҳақда шундай хулосага келган эди: “Темурни Чингиз ила бир сафга қўйиб, уни ваҳший, золим, қароқчи деб атаган кишиларнинг фикрлари икки маротаба хатодир. У аввало Осиё сарқардаси эди. Ўзининг ғолиб аскарлари ва қуролларидан ўз замонасининг таомилча фойдаланган. Унинг фаолияти, хусусан, душманлари томонидан гуноҳ ҳисобланган ишлари ва урушлари теранроқ қаралса жиноятга жазо тарзида рўй берган. Тўғри жазо қаттиқ, лекин адолатли бўлган»[36].

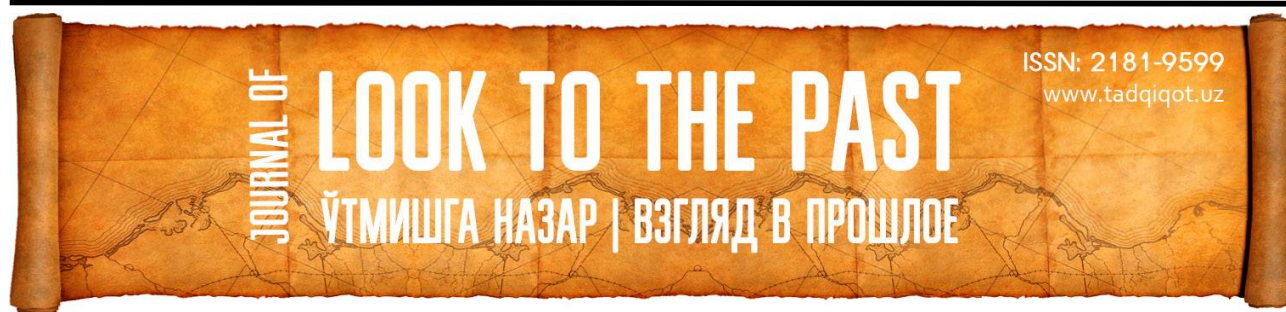
Амир Темур салтанатининг суд-ҳуқуқ тизими қонунийлик ва адолат тамойилига асосланган бўлиб, давлатнинг мажбурлов кучини сақлаб туришда муҳим асос бўлиб хизмат қилган.

Иқтибослар/Сноски/ References:

[1] Керен Л. Амир Темур салтанати / Француз тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Б. Эрматов. - Тошкент: Маънавият, 1999.

[2] Manz Beatrice Forbes. The rise and rule of Tamerlane. - Cambridge University Press, 1989

- [3] Аҳмедов Б. Амир Темурнинг давлатни идора қилиш сиёсати / Амир Темурни ёд этиб. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996
- [4] Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар. - Тошкент:Шарқ, 2000
- [5] Маматов Х.Т. “Темур тузуклари”да давлат ва ҳуқуқ масаласи: Юрид. фан. номз. ... дисс. - Тошкент: ИИВА, 2002.
- [6] Ўлжаева Ш. Амир Темур давлат бошқаруви - Тошкент: Akademnashr, 2017.
- [7] Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар. - Тошкент:Шарқ, 2000. - Б.180-181.
- [8] Аҳмедов Б. Амир Темурнинг давлатни идора қилиш сиёсати / Амир Темурни ёд этиб. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - Б.16
- [9] Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъи саъдайн. ... - Б.453; Кароматов Х. Келтирилган асар ... - Б.506.
- [10] Темур тузуклари / Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. Сўзбоши ва изоҳлар, умумий таҳрир академик Б.Аҳмедовники. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1996. -Б. 125.
- [11] Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. Тошкент, 1997. - Б. 172
- [12] Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн / Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳли, луғатлар А. Ўринбоевники. 2-жилдли. - Тошкент: Фан, 1969.- Б.455.
- [13] Хусайн Бойқаро. Рисола ... - Б. 21-22.
- [14] Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб. Асарлар XV томлик. - Тошкент: 1966. XIII . - Б.17.
- [15] Амир Темур Кўрагон. Темур қиссаси. Тошкент, Фан, 2004. -Б. 222-223.
- [16] Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома ... - Б. 154.
- [17] Мўминов И.М. Асарлар. Уч жилдли.Т.: Фан, 1969. 1-жилд. - Б.434-435
- [18] Ўша жойда.
- [19] Р. Худойбердиева. Амир Темур даврида давлат бошқарувидаги қонунчилик ва тартибот. «Амир Темурнинг миллий давлатчилик сиёсати: тарих ва ҳозирги замон» мавзуидаги Амир Темур таваллудининг 670 йиллигига бағишланган илмий конференция материаллари // Тошкент: Фан, 2006. -Б. 193.
- [20] Маҳак тоши — кумуш ва олтиннинг тозалигини аниқлаб берадиган қора тусли тош (Ш.Ў.).
- [21] Темур тузуклари...-Б. 92.
- [22] Қиссаи Темур...-Б. 178.
- [23] Қиссаи Темур...-Б. 263.
- [24] Қиссаи Темур...-Б. 264.
- [25] Темур тузуклари ... - Б. 80.
- [26] Хукхэм Х. Властитель семи созвездий / Пер. с англ. Г.Хидоятова. – Ташкент: Адолат, 1995. - С. 165.
- [27] Темур тузуклари.-Тошкент, 1996.-Б.94.
- [28] Хукхэм Х. Властитель семи созвездий ... - С. 165.
- [29] Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаъи саъдайн ... - Б. 457 .
- [30] Байқаро Хусайн. Рисола ... - Б. 35.
- [31] Темур тузуклари ... - Б. 94.
- [32] Маматов. “Темур тузуклари”да давлат ва ҳуқуқ масаласи ... - Б. 18.
- [33] Темур тузуклари ... - Б. 91.
- [34] Маматов. “Темур тузуклари”да ... - Б. 117 ; ёки қаранг: Темур тузуклари ... - Б. 94-98.
- [35] Ўша жойда.
- [36] Вамбери Ҳерман. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи / Тошкент Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1990. – Б. 18.

Олтиной Масалиевна Масалиева,
Тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
oltinoymasaliyeva@gmail.com

БУХОРО ХОНЛИГИДА ДЕВОН ТИЗИМИ

For citation: Oltinoy M. Masalieva. DEVAN SYSTEM IN BUKHARA KHANATE. Look to the past. 2024, vol. 7, issue 5, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.000000000>

АННОТАЦИЯ

XVI-XIX аср биринчи ярмидаги ўзбек давлатчилигининг ўзига хос хусусиятлари, хусусан девон тизими яхлит ёритилмаган. Мазкур мақолада тарихий манбалар ва архив хужжатлари асосида Бухоро хонлигидаги девон тизимининг айрим жиҳатларини ёритишга ҳаракат қилинди.

Таянч сўзлар: Бухоро хонлиги, девонбеги калон, мунши, арбоби дарун шаҳр, китобдор, бахши, кичик мушриф, пайгирнавис, амлок мирзоси, воқеанавис, омборхона мирзоси, девони саркор муҳаррири, девони калон, девони саркор, девони арабхона, амир сайисхонаси, тўшаклар девони, девони маҳрам, девони ясовул, қози калон девони, қўшбеги девони.

Олтиной Масалиевна Масалиева,
кандидат исторических наук, доцент
Узбекский государственный университет мировых языков
oltinoymasaliyeva@gmail.com

СИСТЕМА ДЕВАНА В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ

АННОТАЦИЯ

Особенности узбекской государственности первой половины XVI-XIX веков, в частности, система диван, не были освещены целостно. В данной статье на основе исторических источников и архивных документов была предпринята попытка осветить некоторые аспекты системы диван в Бухарском ханстве.

Ключевые слова: Бухарское ханство, девонбегий калон, мунши, арбоби дарун шаҳр, китобдор, бахши, малый мушриф, пайгирнавис, мирзо имущества, писатель событий, мирзо склада, редактор девона саркора, девон калона, девон саркора, девон арабханы, амир сайсхана, девон тушакхона, девон махрама, девон ясовула, девон кази калона, девон кошбеги.